

اللَّهُمَّ ارْحَمْ

مروری اجمالی بر بخش های بیشتر مرتبط با طب کتاب شفا

ارائه دهنده: مریم مشهدی

دکترای تخصصی طب سنتی

کتاب گران سنگ شفاء را به واقع می توان دائره المعارفی به زبان عربی، در علوم
عقلی به حساب آورد که در چهار قسمت منطق، ریاضی، طبیعی و الهیات توانسته
به طور دقیق و کامل سخن گفته و مطالب لازم را در باره ی هر یک از این چهار
علم شریف به صورتی منظم و قابل استفاده در اختیار مخاطب قرار دهد.

تقسیم‌بندی کتاب به این صورت است که هر فن به چند

مقاله و هر مقاله به چند فصل تقسیم می‌شود.

سماع طبیعی

آسمان و عالم

کون و فساد

افعال و انفعالات

معادن و آثار العلویه

نفس

نبات

حيوان

طبیعیات شفا مشتمل بر ۸ فن
است

استاد محمدحسین حشمت‌پور از با سابقه‌ترین مدرسان حکمت و فلسفه در ایران معاصر است. در فقه و اصول از آیت‌الله وحید خراسانی بهره برده است. او فلسفه و عرفان را از محضر آیت‌الله جوادی و علامه حسن‌زاده آملی آموخته است و بیش از ۵۰ سال است طلبه و مدرس این علوم است.

"ابتدا الهیات شفا را تدریس کردم اما بعد از مدتی از طرف طلبه‌هایی که طب قدیم می‌خوانند متوجه شدم آنها به طبیعیات ابن‌سینا نیاز دارند. چون طبیعیات در طب دخالت دارد. به من گفتند: که طبیعیات شفا را تدریس کنید. اما چون آن را درس نگرفته بودم موافقت نکردم. اطمینان نداشتم بتوانم تدریس کنم. طلبه‌ها گفتند: ما وارد شدیم ولی نتوانستیم نتیجه بگیریم؛ شما وارد شوید. بعد از اینکه بارها رفتند، آمدند و درخواست کردند؛ از سر رودر بایستی پذیرفتم. مطالعه را که آغاز کردم متوجه شدم، متن قابل فهم است. حدود ۱۰ سال طبیعیات شفا را تدریس کردم. انتظار نداشتم که بتوانم بسیاری از قسمت‌ها را تدریس کنم ولی وقتی به آنها رسیدم، متوجه مفهوم شدم و درس گفتم. برای فهم بعضی قسمت‌ها مثل حیوان و تشریح بدن، شرح قانون ابن‌سینا را می‌خواندم. مطالبی هم که در شرح قانون نبود، با درخواست از خدا بالاخره حل شدند. برای خودم بسیار عجیب بود که چطور حل می‌شود. حتی بعضی موارد بودند که نمی‌توانستم عربی آن را از رو بخوانم. ولی خدا نه تنها خواندن آن را بلکه معنی را هم به من تفهیم کرد..."

"هیچ کس کل شفا را درس نداده است. آقای حسن زاده می توانستند درس بدهند ولی درس ندادند. بقیه هم که ظاهراً یا نمی توانند یا نمی خواهند بگویند. اگر خداوند کمک کند و بی حالی من نسبت به خواندن قیاس تمام شود کل شفا را درس گفته ایم..."

"در حوزه مرسوم بود که الهیات شفا را بخوانند. از طبیعیات هم قسمت مربوط به نفس و از منطق هم، برهان را می خوانند. بقیه کتاب را نمی خوانند. یقین داشتم که باقی را نمی خوانند الان هم به باور پیشین خود باقی هستم. از این حیث که لازم بود این کتاب یک بار به طول کامل تدریس شود، علاقه مند شدم که آن را بخوانم؛..."

"وقتی شفا را درس می دادم این نکته در همواره ذهنم بود که ابن سینا، مادر فلسفه است. واقعاً معتقدم که ابن سینا تک بوده است..."

فن اول در سماع طبیعی است

دارای چهار مقاله می‌باشد که مقاله اول آن در اسباب و مبادی طبیعیات است و دارای پانزده فصل می‌باشد. مقاله‌ی دوم در حرکت می‌باشد و سیزده فصل دارد. مقاله‌ی سوم در اموری است که دارای کمّ بوده و از چهارده فصل تشکیل یافته است. چهارمین مقاله‌ی فن اول، در عوارض این امور طبیعی و مناسبات بعضی با بعض دیگر است که فصولی پانزده‌گانه دارد.

در فن دوم که به نام **فی السماء و العالم می باشد**، طی ده فصل به بررسی اوضاع و احوال کواکب و... پرداخته است.

قوا و افعال اجسام بسیطه و مرکبه، در اولین فصل این بخش توضیح داده شده است.

اصناف قوا و حرکات بسیطه را بیان کرده و خارج بودن طبیعت فلکیه را از طبیعت عنصریه تبیین می نماید. مخالفت

فلک با اعیان اجسام بسیطه و ترتیب و اوصاف و اشکال آنها و همین طور احوال جسمی که حرکت دایره ای دارد، در

فصول بعدی مورد اشاره واقع شده اند.

آخرین فصل این فن اختصاص به بحثی راجع به **خفیف و ثقیل** دارد با این مضمون که جسم خفیف، حرکت دایره ای

خود را حول مرکز به خاطر سبک بودنش با نهایت سرعت ادامه می دهد و ثقیل به خاطر وزنش نیرویی گریز از مرکز

پیدا می کند که در این حرکت دایره ای به سختی در پی دور شدن از هسته ی مرکزی می باشد

در فن سوم، راجع به کون و فساد بحث می‌گردد. در فصل اول این فن نظریات قدما را درباره کون و فساد اجسام و... بیان می‌کند. او معتقد است اجسام بسیطه‌ای که در جوهرشان مبادی حرکات مستدیره می‌باشد، قبول کون و فساد نمی‌کنند، اما اینکه اجسام دارای حرکت مستقیم، پذیرش کون و فساد را دارند، بحث دیگری است که شیخ الرئیس به اثبات آن پرداخته است. بیان حجت‌های هر کدام از طرفین و نقض براهین مخطئین، در فصول بعدی مورد بحث واقع شده. وی در این فن راجع به مزاج و نمو نیز سخن گفته و در نهایت ادوار کون و فساد را مورد بررسی قرار داده است.

فن چهارم در افعال و انفعالات است که از دو مقاله تشکیل یافته است.

مقاله‌ی اول که نه فصل دارد به این ترتیب می‌باشد: ۱- بحث از طبقات عناصر. ۲- بحثی از احوال دریاها. ۳- بحثی در تعریف سبب تعاقب گرمی و سردی. ۴- ارتباط کیفیت و کمیت اجسام که هر قدر کمیتشان زیادتر شود کیفیتشان نیز بیشتر خواهد شد. ۵- آثاری که گرما و سرما در اجسام می‌گذارند، مانند بخار شدن، پختن، دود شدن، یخ زدن و... ۶- چگونگی پخته شدن غذا و رسیدن میوه. ۷- عوامل پختن، قلیان، تبخیر، تدخین، تصعید، ذوب، اشتعال و... ۸- بحثی در حل و عقد اینکه اجسام با سردی و برودت حل گردیده و با گرما و حرارت انحلال و ذوبشان سخت می‌شود، مانند ذوب شدن نمک در آب و عدم انحلالش بر روی آتش. ۹- اصناف انفعالات تر و خشک.

مقاله‌ی دوم فن چهارم که دارای دو فصل می‌باشد، در باره‌ی مزاج است. چستی و چگونگی مزاج به همراه تولد کیفیات چهارگانه از عناصر اربعه که در واقع تأییدی است بر آرای ارسطو مبنی بر اینکه اکثر فعل و انفعالات میان کرات نیز از فعل و انفعالات عناصر اربعه حاصل می‌شوند

فن پنجم، در معادن و آثار علویه است.

در این قسمت نیز تأثیر ویژه‌ای از آثار علویه ارسطو به چشم می‌خورد. این فن دارای دو مقاله است که مقاله‌ی اول در مورد آنچه که بر زمین عارض و حادث می‌شود، است. شیخ الرئیس، فصل اول این مقاله را به موضوع کوهها اختصاص داده است. وی چگونگی تشکیل کوهها و ماهیت آنها را بررسی کرده و عنایت ویژه‌ای نیز، مانند دیگر جاهایی که از عوامل طبیعی زمینی و آسمانی بحث می‌کند، به مشاهدات و تجربیات خود دارد.

منابع آب‌ها، موضوع فصل دیگری است که بو علی بعد از آن به علل و عوامل زلزله‌ها پرداخته است. وی حرکتی را که عارض جزیی از اجزای زمین می‌شود و آن باعث بروز حرکت در لایه‌های رویی زمین می‌گردد، عامل زلزله شمرده است. بخارهای جمع شده در درون زمین، عامل دیگری برای زلزله قلمداد شده که به عقیده‌ی ابن سینا اگر در مناطق زلزله‌خیز شکافی در زمین ایجاد شود، آثار آن بخارات مشهود خواهد بود.

تکوین معدنیات، عنوان فصل دیگری است که در آن به قول خود از احوال جواهر معدنیه صحبت کرده است. شیخ الرئیس اجسام معدنیه را بر چهار قسم می‌داند که عبارتند از: سنگ‌ها، گوگردها، نمک‌ها و ذائب‌ها که بعضی سخیف و ضعیف الجوهر و بعضی دیگر قوی الجوهر می‌باشند. وی در این بخش مواد مرکبهی آنها را بیان نموده و اشاره‌ای کوتاه نیز به مدعیات کیمیاگران دارد.

در آخرین فصل از مقاله‌ی اول فن پنجم، به احوال اراضی مسکونه و امزج‌هی بلاد می‌پردازد. سنگلاخ بودن بعضی از سرزمین‌ها، جنگلی بودن بعضی دیگر و همین‌طور نوع آب و هوایشان موضوع‌های این فصل می‌باشند. مقاله‌ی دوم این فن نیز مشتمل بر کائاتی است که نفسی ندارند. وی در اولین فصل این مقاله به چگونگی تشکیل ابرها پرداخته و کارایی آنها را در فصول مختلف توضیح می‌دهد و اینکه از ابر واحد چگونه گاهی باران، گاهی برف و گاهی تگرگ به وجود می‌آید.

در فصل دوم، در باره **رنگین کمان** و اینکه چگونه و در کجاها به وجود می‌آید، بحث می‌نماید. چگونگی به وجود آمدن بادهای و انواع آنها و تأثیرشان و همین‌طور بحث از صاعقه و رعد و برق و شهاب‌سنگ‌ها، موضوع فصول دیگر این مقاله است.

فن ششم، در باره‌ی نفس است. این فن مشتمل بر پنج مقاله می‌باشد و مقاله‌ی اول دارای پنج فصل است که فصل اول آن، در اثبات و تعریف نفس است. در فصل بعدی نظریات قدما را در باره‌ی نفس و جوهر آن بیان کرده و در پی نقض آنها می‌باشد.

در فصل پنجم نیز تقسیمات قوای نفس مطرح است؛ برای مثال قوای نفسانی را در یک تقسیم به سه دسته تقسیم می‌کند

که عبارتند از:

که کارش تولد، رشد و تغذیه می‌باشد

• نفس نباتیه

که کارش درک جزئیات و تحرک بالاراده می‌باشد.

• نفس حیوانیه

که دارای دو قوه عامله و عالمه است.

• نفس انسانی

دومین مقاله این فن که پنج فصل دارد با تحقیقی در باره‌ی قوای منسوب به نفس نباتیه آغاز می‌گردد. در قوای نفس نباتیه نیز اول به تغذیه پرداخته است. در فصل دوم اصناف ادراکات انسان را که عبارتند از قوای دار که و حاسه، توضیح می‌دهد و در ادامه قوای حاسه‌ی لمسیه، ذائقه و شامه و حاسه‌ی سامعه را در ضمن فصولی تبیین می‌نماید.

شیخ الرئیس، در سومین مقاله‌ی این فن که هشت فصل دارد، در باره‌ی **نور و شعاع آن** و همین‌طور **رنگ و منشأ آن** و اینکه آیا نور جسم است یا نه و بررسی آرای مختلف در این زمینه و همین‌طور بررسی آرای گوناگون در مورد دیدن و علل آن و مطالبی چند در حواشی مبحث رؤیت صحبت می‌کند.

مقاله‌ی چهارم مبحث نفس که چهار فصل دارد در باره‌ی حواس باطنه‌ی حیوان و افعال قوای مصوره و مفکره و افعال قوای متذکره روحیه و اینکه هر یک از این قوا دارای آلاتی جسمانی هستند و بحثی در باره‌ی نبوت، می‌باشد.

مقاله‌ی پنجم که دارای چهار فصل می‌باشد، بیان‌گر مطالبی راجع به نفس انسانی است که عبارتند از: الف- خواص فعل و انفعالاتی که انسان دارد. مؤلف، در بخش دیگر، به چگونگی انتفاع نفس انسانی از حواس پرداخته و غایتاً محال بودن تناسخ و فناپذیر بودن نفس انسانی را به اثبات رسانده و فن مربوط به نفس را به پایان می‌برد.

فن هفتم طبیعیات که در باره‌ی **نبات** می‌باشد از هفت فصل تشکیل یافته است که به عبارتی کوتاه‌ترین فن از فنون ثمانیه‌ی طبیعیات شفا می‌باشد. در اولین فصل این فن تولد و اغتذاء و مزاج حیوان را توضیح داده و در فصل دوم اعضای نبات را تبیین می‌نماید.

مبادی تغذیه، تولید، تولد در نبات به همراه چگونگی تولد اجزای گیاهان و اختلاف

آنها به حسب اماکن، در بخش بعدی توضیح داده شده‌اند. از جمله مسائل مطرح شده در این

فن، تعریف شاخ و برگ و بوته‌ی گیاهان است. مؤلف به صورتی بسیار دقیق و عالمانه در مورد میوه

و ثمرات گیاهان و انواع و اقسام آن توضیحاتی ارائه کرده و با بیان اصناف نبات و مزاج اشیائی که

دارای نفس غذایی می‌باشند، این فن را نیز به سرانجام می‌رساند.

هشتمین فن که مفصل‌ترین نیز هست، در باره‌ی **حیوان** است که از نوزده مقاله تشکیل یافته است.

مقاله‌های نوزده‌گانه‌ی این فن که هر کدام از فصولی متشکل می‌باشند، به این صورت هستند: مقاله‌ی

اول که سه فصل دارد، ابتدا از اختلاف حیوانات به لحاظ مأوی، مطعم، اخلاق، اعمال و اعضاء بحث

کرده و در ادامه اعضای کلیه و اعضای آلیه‌ی آنها را مورد بررسی قرار می‌دهد.

در مقاله‌ی دوم، اختلاف حیوانات از جهت اعضای ظاهری و اعضای باطنی مطرح است. در مقاله‌ی سوم

که سه فصل دارد، اعضای باطنی حیوان تشریح شده و اختلاف میان فلاسفه و اطبا در مورد آن مطرح

گردیده است و نیز از استخوان‌ها، موها و پشم‌های حیوانات، سخن به میان آمده است.

مایعات بدن حیوان که عبارتند از خون، شیر و منی، در سومین فصل این مقاله، مورد بحث واقع

گردیده‌اند. در مقاله‌ی چهارم این فن، دو فصل وجود دارد که در اولین فصل آن راجع به حیوانات

آبزی و... صحبت شده است و در فصل دومش در باره‌ی حسّ حیوان، حرکات و اصواتش و همین‌طور

خواب و بیداری و نر بودن و ماده بودنش بحث گردیده است.

در مقاله‌ی پنجم نیز تولید مثل انواع حیوانات بررسی شده است.

تخم پرندگان و ماهی‌ها و مواد تشکیل دهنده‌ی آنها، همین‌طور زمان تخم‌گذاری و محل آن، اختلاف حیوانات از جهت مأوی، خوراک و اختلاف‌شان در طول عمر و اخلاق همراه با اشاره‌ای به امراض حیوانات، راجع به اخلاق حیوانات درنده، ماهی‌ها و پرندگان داده شده است. مراحل تکوین انسان از منی، علایم بلوغ در انسان و چگونگی تولید مثل را توضیح می‌دهد. مدت حمل و خون نفاس

بیان احوال نوزاد و مادرش. در آن دوران بارداری در بلاد مختلف و مقایسه‌ی آن با سایر حیوانات، بحث شده است. علت سقط رحم نیز عنوان مقاله‌ی دهم می‌باشد.

در مقاله‌ی بعدی که پانزده فصل دارد، ترکیب و مرکبات بدن، اعم از مزاج کلی، مزاج اعضاء، مزاج دندان‌ها، بحثی راجع به اخلاط و اصناف آن، توضیحاتی راجع به مغز و نخاع و عصب، مباحثی راجع به استخوان‌بندی و تشریح اعضای بینایی، شنوایی، بویایی، چشایی و اعضای دیگر سر و عضلاتشان مطرح می‌باشد.

مقاله‌ی سیزدهم کتاب که هفت فصل دارد و اعضای دستگاه گوارش در آن تشریح شده‌اند، به این

ترتیب می‌باشد: بحثی در مورد دندان و دهن و...؛ تشریح اعضای تنفس، اعم از ریه، حنجره و

دریچه‌ی ریه؛ تشریح قلب و رگ‌های آن؛ تشریح مسیر عبور؛ بحثی خاص در باره‌ی امعا؛ تشریح

کبد و اعضای کناری آن؛ مثانه و...

در مقاله‌ی چهاردهم، برخی اعضای دیگر مانند کلیه، ترقوه، کتف، دست‌ها، کمر، گردن، سینه،

استخوان‌های سینه، پاها و اختلاف آن با پاهای حیوانات، صورت و لب‌ها و عضلات و ماهیچه‌های

محرک آنها توضیح داده شده است.

از توجه شما سپاسگزارم